

„წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრება“, რობორტ
საიტორიო და ლიტერატურული თხზულება

ცამეტ ასურელ მამათაგან ერთ-ერთი მოღვაწედ წმ. ანტონ მარტყოფელია მიჩნეული, რომლის შესახებ ქართულ ჰაგიოგრაფიაში, ჰიმნოგრაფიასა და საისტორიო წყაროებში შემონახულია მწირი ცნობები. მისი სახელი მოიხსენიება წმ. იოანე ზედაზნელისა და წმ. შიო მღვიმელის ვრცელი ცხოვრების რედაქციებში წმ. იოანე ზედაზნელთან ერთად სირიიდან მოსულ ასურელ მოღვაწე მამათა შორის. ესაა ერთადერთი ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი ცნობა მისი მოღვაწეობის პერიოდიდან, ე. ი. VI საუკუნიდან.

ქართულ მწერლობაში წმ. ანტონ მარტყოფელის შესახებ ცნობებს თავის ჰიმნოგრაფიულ თხზულებებში გვაწვდის XIII საუკუნის 30-იან წლების საქართველოს კათოლიკოსი არსენ ბულმაისიძისძე, რომლის მრტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ ჰიმნოგრაფიულ თხზულებათა სრული რედაქცია შემონახულია აბუსერისძე ტბელის კრებულში A-85; გვიანდელ, XVII-XVIII საუკუნეების, სადღესასწაულოებში ამ საგალობელთა მხოლოდ ფრაგმენტებია შეტანილი. საგალობლები ეძღვნება მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის პიეროპოლისიდან ქართლში ჩამოტანას, რომლის დღესასწაული ქართულ ეკლესიაში აღინიშნება მარიაშობის მეორე დღეს ძვ. სტ. 16 აგვისტოს (ახ. სტ.: 29 აგვისტო); წმ. ანტონ მარტყოფელის **ხსენების დღე** წელიწადში რამდენიმეჯერ აღინიშნება: 1. XIII საუკუნეში დაწესებული იყო 17 იანვარს წმ. ანტონ მეგვიპტელის, დიდის, ხსენების დღესთან ერთად, მოგვიანებით წმ. ანტონ მარტყოფელის ხსენების დღედ დაწესდა 19 იანვარი; 2. 7 მაისს, წმ. იოანე ზედაზნელსა და მის მოწაფეებთან ერთად; 3. 16 (29) აგვისტოს მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის დღესასწაულთან ერთად. მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობელთა ეს ტექსტები სრულად ორჯერ გამოიცა: 1. მ. ქავთარიას, ნ. გოგუაძისა და რ. ჩაგუნავას მიერ 1998 წელს აბუსერისძე ტბელისადმი მიძღვნილ წიგნში; 2. ნ. სულავას მიერ 1997 წელს სადოქტორო

დისერტაციისათვის მომზადდა და 2003 წელს დაიბეჭდა წიგნში „XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია“.

ჩვენამდე მოღწეული „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ **ორი სვინაქსარული რედაქცია, ვრცელი და მოკლე**, დაცულია რამდენიმე ხელნაწერში. „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული ვრცელი რედაქცია დაცულია XVIII-XIX საუკუნეების ლიტურგიკულ კრებულებში: 1. 1718 წლის A-425; 1720-იანი წლებით დათარიღებული S-3269; 2. 1726 წლის A-220; 3. ცენტრალური არქივის ნაკლები ხელნაწერი № 459, დათარიღებული XVIII საუკუნით. დანარჩენი ნუსხები XIX საუკუნისაა. „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქციის მოკლე ტექსტი მხოლოდ ერთი ხელნაწერით შემოგვრჩა – 1740 წლის H-1672, რომელიც ძირითადი, ვრცელი, ნუსხისაგან მხოლოდ შესავლით განსხვავდება.

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში წმ. ანტონ მარტყოფელის შესახებ შეიქმნა ვრცელი სვინაქსარული რედაქცია, რომელიც ამავე სახით ვახტანგ მეექვსის „სწავლულ კაცთა კომისიამ“ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში შეიტანა, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, XVII საუკუნის მიწურულს. პრობლემის კვლევის ადრეულ ეტაპზე დაისვა კითხვა, ვინ შეადგინა სვინაქსარული რედაქცია წმ. ანტონ მარტყოფელის შესახებ, „სწავლულ კაცთა კომისიამ“, რომელმაც შეიტანა იგი „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში და აქედან გავრცელდა იგი ლიტურგიკულ კრებულებში თუ პირიქით, კომისიამ აიღო გამზადებული ტექსტი ლიტურგიკული კრებულებიდან? მეცნიერთა ნაწილის აზრით, იგი სწავლულ კაცთა კომისიამ შეადგინა (ს. კაკაბაძე, კ. კეკელიძე). კერძოდ, კ. კეკელიძის აზრით, რაც საბუთებით განმტკიცებული არაა, ტექსტი კომისიის შედგენილია და ასურელ მოღვაწეთა ამსახველი თხზულებები „ქართლის ცხოვრებაში“ კომისიის წევრებმა შეიტანეს (კეკელიძე, 1956: 20, 22).

ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის სვინაქსარული რედაქციების მკვლევრის, ე. გაბიძაშვილის აზრით, წმ. ანტონ მარტყოფელის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული რედაქცია ასურელ მამათა ქართლში მოსვლის შესახებ განსხვავებულ ვერსიას შეიცავს, კერძოდ, წმ. ანტონი ასურელ მამებთან ერთად მოვიდა ქართლში, რაც სვინაქსარულ რე-

დაქციაში არაა აღნიშნული. ე. გაბიძაშვილმა A-1582 გულანის ხელნაწერზე გედეონ გენათელის⁴ მიერ დართული ანდერძის ტექსტზე დაკვირვებით, რომელიც სხვა ისტორიულ დოკუმენტებთან შედარების საფუძველზე 1664-1673 წლებზე გვიან ვერ დაიწერებოდა, გაარკვია, რომ სწავლულ კაცთა კომისიას ლიტურგიკული კრებულის უსარგებლია და წმ. ანტონ მარტყოფელის შესახებ შექმნილი სვინაქსარული რედაქცია „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში მზამზარეული სახით შეუტანია. ამრიგად, წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების ამსახველი სვინაქსარული რედაქცია XVII საუკუნის II ნახევარში უნდა იყოს შედგენილი. ამ რედაქციის შემცველ ტექსტთან ყველაზე ძველი დღესდღეობით სწორედ XVIII საუკუნის ლიტურგიკულ ხელნაწერ კრებულებში დაცული ტექსტია.

„წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქციის მოკლე ტექსტი მხოლოდ ერთი ხელნაწერით შემოგვრჩა – 1740 წლის H-1672, რომელიც ძირითადი, ვრცელი ნუსხისაგან მხოლოდ შესავლით განსხვავდება. ვრცელი ვარიანტი შეიცავს იესო ქრისტეს ხელთუქმნელი ხატის სასწაულებრივ გამოსახვას, მის მიერ ჩადენილ სასწაულთა აღწერას, ხატის დაცვას საუკუნეთა განმავლობაში ედესაში⁵ და VI საუკუნეში მის ჩამოტანას საქართველოში წმ. ანტონის მიერ. ე. გაბიძაშვილის დასკვნით, მოკლე სვინაქსარული რედაქცია ვრცელი რედაქციის შემოკლების შედეგია. თუმცა, მათ შორის მცირეოდენი განსხვავებები არის, რაც მკვლევარმა ზედმიწევნითი სიზუსტით აღნუსხა.

თხზულების წყაროებია „წმ. აბიბოს ნეკრესელის წამება“, „წმ. დავით გარეჯელის ცხოვრება“, აბუსერისძე ტბელის ანდერძი, არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლები: I. მოკლე სვინაქსარულ რედაქციაში ყურადღებას იქცევს დასასრული, რომელიც მოგვითხრობს იმის შესახებ, რომ წმინდანის გარდაც-

⁴ გედეონ გენათელის შესახებ საისტორიო წყაროებში დაცულია ცნობები, იგი იხსენიება იმერეთის მეფე ბაგრატ IV-ის მიერ 1660 წელს გაცემულ სიგელში ნიკორწმინდელ ეპისკოპოსად, ხოლო მოგვიანებით იგი გენათელიც გამხდარა, რადგან 1664 წელს ნიკორწმინდელ-გენათელად იხსენიება (კაკაბაძე, 1921: 64), ხოლო 1668 წლის დოკუმენტში მხოლოდ გენათელის ტიტულით არის მოხსენიებული (ეორდანი, 1897: 485).

⁵ საისტორიო წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში ქალაქ ედესიის სახელად გვხვდება აგრეთვე ურჰა და ანტიოქია.

ვალების შემდეგ მისი დაფლვის ადგილას არავინ დედალთაგანი შევიდეს, რაც „წმ. აბიბოს ნეკრესელის წამების“ ტექსტშიც დასტურდება. ე. გაბიძაშვილი ფიქრობს, რომ ეს ეპიზოდი „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ მოკლე სვინაქსარულ რედაქციაში სწორედ „წმ. აბიბოს ნეკრესელის წამებიდან“ უნდა იყოს შესული; „წმ. აბიბოს ნეკრესელის წამების“ დასასრულს მოთხრობილია იმის შესახებ, ასურელ მამათაგან ვინ სად ააშენა მონასტერი, ერთ-ერთმა თავის აშენებულ მონასტერში მოღვაწე მამებს ანდერძად განსაკუთრებული წესის დამკვიდრება დაუტოვა: „ხოლო ერთმან ზენასოფელსა აღაშენა მონასტერი დაღვა სასწაული ესე, რადთა არარად დედალთაგანი შევიდეს მას შინა“ (ძეგლები, 1963/1964: 247); „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ მოკლე სვინაქსარულ რედაქციაში კი წმ. ანტონ მარტყოფელის ანდერძადაა გააზრებული ეს ფაქტი: „შემდგომად მრავალთა უამთა სიბერითა კეთილითა სრულქმნილი უფლისა მიიცვალა და დასდვა სასწაული ესე, რათა არა რომელიმე დედალთაგანი შევიდეს მას შინა, სადა-იგი მდებარე არს გუალი მისი, ვერცა მფრინველნი დაბუდებად მას შინა“ (ძეგლები, 1968: 399). 2. ირემთა ეპიზოდების მიხედვით, წმ. ანტონისა და მისი თანამოაზრეების ირმის რძით კება, ნუკრის დაკოდვის ეპიზოდი, „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქცია ემსგავსება „წმ. დავით გარეჯელის ცხოვრებას“ (ძეგლები, 1963/64: 233; ძეგლები, 1968: 396, 399). 3. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემის მიხედვით „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქციის მსგავსება არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებთან სავსებით ნათელია, პირველი ცნობა დაცულია აბუსერისძე ტბელის მრავალმხრივ საყურადღებო ანდერძში: „თუესა აგვისტოსასა იგ, თაყუანისცემაჲ ცხოველს-მყოფელისა საუფლოდსა ხატისა ჳელით-უქმნელისაჲ, ოდეს მიეკანებულ იქმნა ედესიაჲთ კონსტანტინეპოვლედ. ხოლო მეორედ, ვინაჲთგან მოემადლა ნათესავსაცა ჩუენსა მოწყალე-ბით ღმრთისაჲთა ღირსისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა ანტონი მარტომყოფელისა მიერ და დღესა ფერისცვალებასა ვემთხუე-ვით კეცსა ზედა გარდამოტუფრულსა ტილოდსა მიერ, ამისთჳს ესე უფალო დადადყავი ითქუა არსენის მიერ კათალიკოზისა, ესე რომელი ამას ზემოდთ წერილ არს ჳმასა დ გურდსა გა-ლობითა და მეორენი თჳთძლისპირნი გალობანი, რომელნი ამის სიტყჳსა შემდგომად წერილ არიან მეორის გუერდისა,

რომელთა საქცევნიცა მუკლ-მუკლისა თავსა წარწერილ არიან. ხოლო მესამის გუერდისანი ითქუნეს საბადს მიერ სუნგელოზისა, კაცისა ღმერთშემოსილისა კარისა ებისკოპოსისა და ვიტყვთ ზ აგვისტოსსა, ხოლო ვინადგან ღირსისა ანტონის მიცვალებადაცა ათხუდმეტსავე იანვარსა იქმნა, დღესა დიდისა ანტონი მეგუპტელისასა, ამისთვის მაშინცა ვგალობთ და ვიტყვთ პირველად, რომელ მკნეონთა ზედა სწერია და მოურთავთ მაშინდა, რად დიდისა ანტონისი ხოლო ითქუას და მოურთავთ დიდებად მჯდომარესა ამას, ვითარმედ შუამდინართო უფალო დაღადყავი, ვმად მეორის გუერდი ამათ ზემოთა გალობათა თავსა სწერია და რადცა აკლია ზემოთვე გალობათა, ქუემოდთ სწერია აქებდითსა თანა“ (284v-293r). ამ ანდერძის შემდეგ მოთავსებულია არსენის მეორე საგალობელი, აგრეთვე, მიძღვნილი მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი: „თუთქლისპირნი ზესთ გამოთქუმისა ჴელით უქმნელისა ხატისანი. ესეცა არსენისგანვე თქუმულნი, კათალიკოზისა“ (A-85: 285r-293r; სულავა, 2003: 168).

წმ. ანტონ მარტყოფელის ქართლში მოსვლის დროის შესახებ უმნიშვნელოვანესი წყარო თვით „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სეინაქსარული რედაქციაა, რომელშიც 544 წელს სპარსთა მეფის, ხოსროს, მიერ ქალაქ ედესის წარუმატებელი ალყის ისტორიაა მოთხრობილი. წმ. ანტონი ამ ალყის შემდეგ საქართველოსკენ წამოვიდა და კერამიონი, კეცზე დატვიფრული მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, წამოაბრძანა, რომელიც ნესტორიანელებს ეპურათ ხელთ. ამ ფაქტზე დაყრდნობით კ. კეკელიძემ ივარაუდა, რომ წმ. ანტონ მარტყოფელი წმ. იოანე ზედაზნელთან ერთად არ მოსულა ქართლში, იგი VI საუკუნის შუა წლებში, კერძოდ, 544 წლის შემდეგ, მოვიდა საქართველოში (კეკელიძე, 1956: 24-25). კ. კეკელიძემ 544 წლის ედესის ბრძოლის შესახებ VI საუკუნის ბიზანტიელ ისტორიკოსთა, ვეაგრესა და პროკოპი კესარიელის თხზულებები დაიმოწმა, რომლის შემდეგ უნდა წამოსულიყო წმ. ანტონ მარტყოფელი ქართლში, სადაც იგი მოსულა 545 წელს. იგი მარტოდმყოფობას მიელტვოდა (კეკელიძე, 1956: 38). ი. ჯავახიშვილმა განიხილა მარი ბროსეს შეხედულებები ასურელ მამათა მოღვაწეობის შესახებ და წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების ცნობის შესახებ ედესის ბრძოლის შესახებ. ეს უკანასკნელი ბროსეს 539-540 წლებში მომხდარ ფაქტად მიაჩნია (ბროსე, 210, შენ. 5); ი. ჯავახიშვილს „წმ. ანტონ მარტყოფე-

ლის ცხოვრების“ ტექსტი ყველაზე ნაკლებ გამოსადეგად მიაჩნია, თუმცა, მისი სიტყვით, „მაინც ცხადია, რომ რამდენადაც ანტონი ხოსრო სპარსთა მეფის დროს ედესიდან ხელთუქმნელი კეცის ხატის მომტანად არის გამოყენებული. იგიც მისი ცხოვრების ავტორს VI საუკუნის შუა წლებისა და მეორე ნახევრის მოღვაწედ ჰყოლია ნაგულისხმევი“. მისივე აზრით, წმ. ანტონ მარტყოფელის მოსვლა ქართლში VI საუკუნის შუა წლებშია სავარაუდო (ჯავახიშვილი, 1979: 409-410). დ. მერკვილაძემ მათი ეს თვალსაზრისი გაიზიარა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ძველ, ტრადიციულ შეხედულებად უკვე იყო ჩამოყალიბებული განსხვავებული მოსაზრებაც, რაც წმ. იოანე ზედაზნელისა და წმ. შიო მღვიმელის ცხოვრებათა ვრცელი რედაქციის არსებობას ემყარება და რომლის მიხედვით წმ. ანტონ მარტყოფელი სხვა ასურელ მამებთან ერთად მოვიდა; მასვე დაუარსებია მარტყოფის ღვთაების მონასტერი. ი. ჯავახიშვილისა და კ. კეკელიძის თვალსაზრისით, წმ. ანტონ მარტყოფელი სხვა ასურელ მამებთან ერთად არ მოსულა, იგი დამოუკიდებლად მოვიდა ქართლში და ედესიდან მოაბრძანა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის პირი, კეცზე დატვიფრული. ზემოთაც ითქვა, რომ, მათი აზრით, წმ. ანტონის მოსვლა უნდა დამთხვეოდა სპარსთა მეფის, ხოსროს, მიერ ქალაქ ედესისათვის ალყის შემორტყმას, რაც 544 წლითაა დათარიღებული. საკითხი საგანგებოდ იკვლია ვ. გოილაძემ, რომლის აზრით, წმ. ანტონ მარტყოფელის სვინაქსარულ რედაქციაში მოხსენიებულ შუამდინარეთში მდებარე ანტიოქიაში, დოკუმენტური ცნობების მიხედვით, იგივე ქალაქ ედესაში, ქართველური ტომები მოსახლეობდნენ; იგი „მონასტრის იმ მშობას განეკუთვნებოდა, რომელნიც იოანესთან ერთად წამოსულთა შორის ვერ მოხვდნენ. ანტონი რადგან 544 წელს ირანელთა მიერ ქ. ედესის გარემოცვის თვითმხილველი იყო, მას, როგორც კ. კეკელიძე ფიქრობს, მართლაც 544 წლის ზაფხულში უნდა დაეტოვებინა ქალაქი და ქართლში წამოსულიყო“ (გოილაძე, 2002: 172-180).

ადმსარებლობა. ასურელ მამათა, მათ შორის წმ. ანტონ მარტყოფელის, ადმსარებლობის საკითხის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული შეხედულებები გამოითქვა. ტრადიციული შეხედულებით, ისინი იყვნენ დიოფიზიტური ცნობიერების მქონე მართლმადიდებელი ქრისტიანები, რაც გაზიარებულია შემდგომი ხანის სამეცნიერო შრომებში.

რაც შეეხება წმ. ანტონის აღმსარებლობას, აქაც აზრთა სხვადასხვაობას ვაწყდებით. კ. კეკელიძის აზრით, სხვა ასურელ მამებთან ერთად, წმ. ანტონიც მონოფიზიტი იყო და იგი ანტიოქიდან//ედესიდან გამოექცა მონოფიზიტებთან ბრძოლას. მისი მოსაზრება მეცნიერთა ნაწილმა გაიზიარა, ხოლო ნაწილმა საწინააღმდეგო თვალსაზრისი გამოთქვა. ი. ჯავახიშვილის შეხედულებით, ასურელი მამები მართლმადიდებლები არიან, მაგრამ წმ. ანტონ მარტყოფელის აღმსარებლობის პრობლემა კვლავ მოითხოვს დაკვირვებასა და კვლევას, რადგან „ჯერ კიდევ გამოსარკვევია მისი ნესტორიანობისადმი დამოკიდებულება“ (ჯავახიშვილი, 1979: 415). საინტერესოა ვ. გოილაძის შეხედულება, რომლის მიხედვით, წმ. ანტონ მარტყოფელი მონოფიზიტებთან ბრძოლას კი არ გამოექცა, არამედ, სხვა ასურელ მამათა მსგავსად, ირანელთა ბატონობის გამო დიოფიზიტობის განმტკიცება ჰქონდა მიზნად დასახული. მისი საბუთიანობა მყარი დებულებითაა განმტკიცებული, რაც ქართული ეკლესიის მიერ ასურელ მამათა წმინდანებად შერაცხვა//აღიარებით გამოიხატა (გოილაძე, 2002: 178-179).

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ასურელ მამათა და, შესაბამისად, წმ. ანტონ მარტყოფელის ენა, რომელ ენაზე მეტყველებდნენ ისინი. ასურელ მამათა „წამება-ცხოვრებების“ მიხედვით, წმ. იოანე ზედაზნელი და მისი მოწაფეები ქართლში მოსვლისას ქართულად საუბრობენ. წმ. იოანე ზედაზნელს ქართლის კათოლიკოსი ევლავიოსი შეხვდა და მათ ქართულ ენაზე ისაუბრეს. განსხვავებული ვითარებაა წმ. შიო მღვიმელის შესახებ. რაც შეეხება წმ. ანტონს, „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ ვრცელი სვინაქსარული რედაქციის მიხედვით, იგი ქართულად არ საუბრობს: „წმიდა იგი ჰელითა უზუნებდა, სადა იყოფოდა და ყოველსავე საქმესა, რამეთუ ენა არა ესმოდა“ (ძეგლები, 1968: 396), რასაც მოსდევს მთავრის სიტყვები, რომელიც მოწმობს, რომ მთავარსა და წმ. ანტონ მარტყოფელს ერთმანეთის ენა არ ესმოდათ: „რამეთუ ენა არა ესმოდა“ (ძეგლები, 1968: 396). ეს კი იმას მოწმობს, რომ წმ. ანტონ მარტყოფელმა საქართველოში ჩამოსვლისას ქართული ენა არ იცოდა.

წყაროებში **მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში მობრძანების** ორი ვერსიაა დაცული: 1. პირველი ვერსია მაცხოვრისა და ავგაროზ მეფის მიმოწერის აპოკრიფულ ტექსტს ემყარება; ამ აპოკრიფის რამდენიმე რედაქცია არსე-

ბობს, ისინი ქართულად XI-XII საუკუნეებში ითარგმნა. ეპისტოლეთა აპოკრიფულობამ განაპირობა, როგორც საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემის გავრცელების, ისე ხატის დღესასწაულის დაწვევის დაგვიანება. თუმცა, ხატის ტიპი ქრისტიანობის ისტორიის ადრეული ეტაპიდანვე გავრცელდა. ამ მიმოწერამ კანონიკური ხასიათი საბოლოოდ შეიძინა X საუკუნის შუა წლებში, როდესაც ბიზანტიაში დამკვიდრდა ხატის დღესასწაული. იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ ეპისტოლის მიხედვით მანდილზე აღბეჭდილი ხატება ავგაროზ მეფეს ქრისტეს მოციქულმა თადეოზმა მაცხოვრის ამადლების შემდეგ გადასცა, ეპისტოლუე აპოსტოლურ მნიშვნელობას იძენს. ეპისტოლის სირიული ვარიანტის ისტორია პირველი-მესამე საუკუნეებიდან დაიწყო და საბოლოოდ VI-VII საუკუნეთა მიჯნაზე გაფორმდა. ეპისტოლეთა მიხედვით, ედესის წარმართმა მეფემ ავგაროზ მეხუთემ, რომელიც დასნეულებული იყო, ეპისტოლით სთხოვა მაცხოვარს, იესო ქრისტეს, რომ ჩასულიყო ედესაში და განეკურნა იგი. თან ჰპირდებოდა უსაფრთხოებას, რადგან იცოდა, თუ რა განსაცდელი ელოდა იესოს იერუსალიმში. იესო ქრისტემ უარი განუცხადა ჩასვლაზე, მაგრამ დაჰპირდა, რომ ამადლების შემდეგ თავის ერთ-ერთ მოწაფეს გაგზავნიდა და განეკურნავდა მას იმ შემთხვევაში, თუ ავგაროზ მეფე ქრისტიანობაზე მოიქცეოდა. ავგაროზმა იერუსალიმში „წარავლინა მხატვარი (ანანია – ნ.ს.) გამოსახვად ხატისა უფლისა და მიღებად მისა. და მი-რად-იწია მხატვარი იგი... ბჭეთა იერუსალემისათა, შეემთხვა მათ იესუ“ (ავგაროზის ეპისტოლუე, 2007: 131, 139), რომელმაც ედესაში წასვლაზე უარი განაცხადა და შესთავაზა მისი სახის დახატვა. მაგრამ მხატვარმა ვერ შეძლო უფლის სახის ფერწერული გამოსახულების შექმნა, რის შემდეგაც იესო ქრისტემ „მოიღო ტილოდ იგი და დაიდვა პირსა ზედა თვისსა. და მეყსეულად გამოისახა ხატი მისი მას ზედა“ (ჩხიკვაძე, 1996: 32-72; ავგაროზის ეპისტოლუე, 2007: 131, 140). მაცხოვარმა ტილო გადასცა თავის მოწაფეს თადეოზს, რომელსაც უანდერძა ედესაში ტილოზე აღბეჭდილი ხატის ჩატანა ამადლების შემდეგ. ანანია და ქრისტეს მოციქული თადეოზი ასეც მოიქცნენ, მაგრამ იმის გამო, რომ ხატს ქრისტეს მტერთაგან საფრთხე ემუქრებოდა, თადეოზმა „ადმართა კეცი წინა პირსა ხატისასა... ხოლო რომელი-იგი კეცი საფარველად მის ხატისა აღმართებულ იყო, მას ზედა გამოსახულ იყო

სხვა ხატი და მსგავსება წმიდისა მის საუფლოდსა ხატისა“ (აგგაროზის ეპისტოლე, 2007: 141). ასეთია აპოკრიფული თხზულებების მონათხრობი. „წმ. ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარულ ტექსტში მცირეოდენი ცვლილებები შევიდა და დაემატა, რომ „კეცის“ ხატი, ანუ კერამიონი, ერეტიკოსთა, კერძოდ ნესტორიანელთა ეკლესიიდან VI საუკუნეში გამოიხსნა წმ. ანტონ მარტყოფელმა: „ნისტორიანთა ეკლესიასა შინა იყვნეს საუფლონი იგი ხატნი, და აღიყვანა კეცი, რომელი საფარველად მის ხატისა ეოფილ-იყო და ხატ ქმნულ იყო“ (ძეგლები, 1968: 395). წმ. ანტონ მარტყოფელმა ხატი, რომელიც სასწაულმოქმედი იყო, საქართველოში, კერძოდ მარტყოფს წარიყვანა და დაასვენა. კ. კეკელიძის შეხედულებით, ეს ხატი ეოფილა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის პირი, რომელიც ედესაში ნესტორიანთა ეკლესიაში ესვენა, წმ. ანტონ მარტყოფელს მოუპარავს ეს ხატი და უჩინრად წამობრძანებია ქართლში. მეცნიერი ფიქრობდა, რომ წმ. ანტონ მარტყოფელი, სხვა ასურელ მამათა მსგავსად, მონოფიზიტი უნდა ეოფილიყო (კეკელიძე, 1956: 34).

მანდილიონისა და კერამიონის ხატების აღწერილობასა და ცნობებს ამ ხატების აღწერილობათა მცველ წერილობით წყაროებში ვერ ვხვდებით, არ არის ცნობილი, როგორი იყო იგი. არ შემონახულა მათი აღწერილობა. ერთადერთი თხზულება, რომელიც ხატის მარტყოფში არსებობას ადასტურებს, XIV საუკუნის ანონიმი ისტორიკოსის – ჟამთააღმწერელის თხზულებაა. ცნობები მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის სასწაულმოქმედების შესახებ შემონახულია ჟამთააღმწერლის „ასწლოვან მატეანეში“, სადაც მოთხრობილია, რომ მარტყოფის ხატმა სასწაულებრივ განკურნა ავადმყოფი ულუ დაეთი: „და ვითარ მოეახლა მარტომყოფსა, მივიდა **ხატსა მას კელითუქ მარსა**, რომელი თუთ გამოისახა **ტილოსა ხატისა მიერ კეცსა ზედა**. მოყვანება ბრძანა **მარტომყოფისა ხატისა**, და ევედრა ცრემლითა და შეუერდა, და განკურნა, ვითარ უფლისა მიერ განკურნებული ცხედარსა ზედა მღებარე“ (ჟამთააღმწერელი, 1959: 142). მეორედაც შესთხოვა განკურნება ამავე ხატს, მაგრამ, რაკი ღმრთისმსახურებას არ მისდევდა და მისი მეფობისას ეკლესიურმა ცხოვრებამ რღვევა იწყო, ღმერთმა მას წყალობის ხელი ააღო და მეორედ თხოვნა არ აღუსრულდა: „და მგზავრ მომავალსა მეფესა შეედვა საღმობა მუცლისა და ვითარ მკურნალთა ვერ უძღეს კურნებად, მაშინ ევედრა **ხატსა მას მარტო-**

მყოფისასა, და მივიდა მის წინაშე. ვითარ ჩვეულ იყო, რამეთუ პირველ ამისსა მუცლისა სნეულებითა შეპყრობილ იყო და, ვითარ მკუდარი, იღვა უსიტყვოდ, და აღედგინა ხატსა კორც-შესხმულისა ღმრთისასა. ხოლო აწ არღარა პოვა ლხინება ამისთვის, რამეთუ მოაკლო ღმრთისმსახურება და იწყო რღუე-ვად საყდართა და შლად, ამისთვის აღილო ღმერთმან კელი წყალობისა, და პირველ წელთა მოკუდა ძე მისი პირმშო, გიორგი, სიკეთე აღმატებული, და აქა მიიცვალა დავითცა მწუხარებითა ძისათა“ (ჟამთააღმწერელი, 1959: 156).

ჟამთააღმწერელი წმ. ანტონს სახელით არ იხსენიებს, უთითებს მხოლოდ მარტმყოფელს, რომელმაც, არსენ ბულმაი-სიმისძის საგალობლის მიხედვით, ჩამოიტანა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი. იგი არც იმ ფაქტს მიუთითებს, როგორ მოხდა ხატი ჩვენში. ჟამთააღმწერლის თხზულებაში დაცული ცნობებიდან მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ხსენებული ხატი, ტი-ლოზე (მანდილზე) გამოსახულიდან „კეცზე“ გადატვიფრული, ინახებოდა მარტყოფში. ხატთან დაკავშირებული დღესასწაუ-ლი ლიტურგიკულ პრაქტიკაში უკვე დამკვიდრებული იყო, როდესაც ჟამთააღმწერელი ქმნიდა თავის ისტორიულ თხზუ-ლებას – „ასწლოვან მატთანეს“. ამ თვალსაზრისით ყურადღე-ბას იქცევს აბუსერისძე ტბელის ზემოთ დამოწმებული ცნობა, რომ ფერისცვალების დღეს ვემთხვევით მაცხოვრის „კეცზე“ დატვიფრულ ხატებას, კერამიონს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ტბელისათვის ცნობილია მისი სამყოფელი ადგილი, თუმცა, არ ასახელებს და, მისივე სიტყვით, დღესასწაული ტბელის შემოღებული და დადგენილია. მისი ანდერძიდან, რომელიც ზემოთ უკვე დავიმოწმეთ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შემდეგი მონაკვეთი: „თაყუანისცემად ცხოველსმყოფელისა საუფლოდსა ხატისა კელით-უქმნელისად, ოდეს მიყვანებულ იქმნა ედესიადთ კონსტანტინეპოვლედ. ხოლო მეორედ, ვი-ნადთგან მოემადლა ნათესავსაცა ჩუენსა მოწყალებით ღმრთი-სადთა ღირსისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა ანტონი მარტომყო-ფელისა მიერ და დღესა ფერისცვალებასა ვემთხუევით კეცსა ზედა გარდამოტვიფრულსა ტილოდსა მიერ“, რომელშიც რამ-დენიმე ფაქტი იქცევს ყურადღებას, კერძოდ, ხელთუქმნელი ხატი ედესიდან ჯერ კონსტანტინოპოლში მიუყვანიათ, მეორედ წმ. ანტონ მარტმყოფელს საქართველოში მოუბრძანებია. წმ. ანტონ მარტმყოფელის მიერ ედესიდან მოყვანილი ხატი ტი-ლოდან, ანუ მანდილიონიდან, ყოფილა გადმოტვიფრული

„კეცხე“, რაც სხვა წყაროების, სახელდობრ, არსენ ბულმაისი-მისძის საგალობლების მიხედვით, პიეროპოლიდან არის მობრძანებული. ედესიდან კონსტანტინოპოლში, დიდი პალატის ფაროსის სამლოცველოში (ალექსიძე, 2011: 45), მანდილიონი 944 წელს გადაიტანეს. ამის შესახებ აბუსერისძე ტბელის ანდერძსა და არსენ ბულმაისი-მისძის საგალობლებში განსხვავებული ვერსიებია ასახული. მათგან განსხვავდება იოანე ანჩელის საგალობელში დაცული ვერსიაც მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შესახებ. მანდილიონის შესახებ გადმოცემები და, შესაბამისად, სამეცნიერო ლიტერატურა, მას დაკარგულად მიიჩნევს. რაც შეეხება ანჩის მაცხოვრის ხატის ხელთუქმნელად მიჩნევას, იგი მცდარადაა მიჩნეული მანდილიონად, ხელთუქმნელ ხატად (კარბელაშვილი, 2013: 68-122). ანჩის მაცხოვრის ხატი ხელტუქმნელი ხატის ტიპისაა.

ზემოთ აღვნიშნეთ, ანტონ მარტყოფელის სახელი ასურელ მამათა შორის მხოლოდ ერთხელ მოიხსენიება „შიოსა და ევაგრეს ცხოვრებაში“. ასურელ მამათა სხვა „ცხოვრებები“ მის შესახებ არანაირ ცნობას არ შეიცავენ. იგი არაა დასახელებული სინას მთაზე წმ. ეკატერინეს სახელობის მონასტერში ახლად აღმოჩენილ ქართულ ხელნაწერთა კრებულში დაცულ ასურელ მამათა ცხოვრების ტექსტში, შესაბამისად, როგორც ზაზა ალექსიძემ აღნიშნა, იგი არ ახსენებს ხელთუქმნელი ხატისა და კეცხე გადატვიფრული ხატის საქართველოში მობრძანებას. მისივე დაკვირვებით, ასურელმა მამებმა მოაბრძანეს მაცხოვრის ორი ხატი, მაგრამ არც ერთი ხელთუქმნელი არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ხატების რაობა ტექსტში მითითებულია (ალექსიძე, 2011: 45-55).

საკმაოდ რთული საკითხია იმ წყაროს მოძიება, რომელსაც დაამყარა არსენ ბულმაისი-მისძემ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები თავისი საგალობლების შექმნისას. თუმცა, ცხადია, არსენ ბულმაისი-მისძე იცნობდა ქართულ და უცხოურ წყაროებში დაცულ ცნობებს, კერძოდ, ევაგრე პონტოელის, ევსევი კესარიელის, პროკოპი კესარიელის, ევაგრე სქოლასტიკოსის, იოანე დამასკელის, გიორგი სინკელის, თეოდორე სტუდიელის, მოსე ხორენელის, კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიერ მონათხრობებს; ქართულ წყაროებს, გარდა ხსენებული აპოკრიფის ქართული თარგმანისა, ჩვენი ვარაუდით, არ მოუღწევიათ. არსენ ბულმაისი-მისძის საგალობელთა მიხედვით, შესაძლებელი ხდება ხატის სა-

ქართველოში მოხვედრის ისტორიის დაზუსტება. ედესის მთავარს, დასნეულებულ ავგაროზს, მაცხოვარმა, ბუნებით სრულმა ღმერთმა და ბუნებით სრულმა კაცმა განგებულებით, ანუ ღვთის კეთილი ნებით უძღვნა თავისი სახის ხატი, ჰიმნოგრაფის სიტყვით, „ხატი შენი, უცვალებელი სახე, საუფლოდთა ხელითა მოიდუ წმიდით პირით და მოგუანიჭე იგი“ (A-85, 282r), რომელიც, ქრისტეს ნების თანახმად, მოციქულმა თადეოზმა, ზოგი ვერსიით, თადეოზთან ერთად იმყოფებოდა თომა მოციქულიც, იერუსალიმში შეინახა ქრისტეს ვნებამდე და მხოლოდ ქრისტეს ვნებისა და ამალღების შემდეგ გადასცა იგი ედესაში ავგაროზს, რომელიც მყისვე განიკურნა.

ჰიმნოგრაფი უთუოდ იცნობს აპოკრიფისა და ბიზანტიელი ისტორიკოსების გადმოცემებს, რომ თადეოზი ღამით გზად შეჩერებულა ჰიეროპოლისში, სასტუმროში, რომლის მეპატრონე კერამიკოსი ყოფილა და სხვადასხვა კერამიკულ ნივთს ამზადებდა. მას, მხატვართან და მოციქულ თადეოზთან ერთად, მანდილიონი კერამიკულ ნაკეთობებს შორის მოუთავსებია უკეთ დაცვის მიზნით. შუალამისას ატყდა საშინელი ჭექა-ქუხილი და გრგვინვა, შეშინებული მხატვარი და სასტუმროს პატრონი ხატთან მივიდნენ, რათა ენახათ, ავდრის გამო ხომ არ დაზიანდა. მაგრამ მათ უნახავთ მანდილიონიდან „კეცზე“ გადასული და გამოსახული სახე ღვთისა; სწორედ ამ „კეცზე“ აღბეჭდილმა ხელთუქმნელმა ხატმა, რომელიც კერამიონად იწოდება, მოაღწია საქართველოში. ავგაროზის სიცოცხლეში მანდილს, ანუ ტილოს, რომელზეც ღვთის ხატება იყო აღბეჭდილი, უფროთხილდებოდნენ და იცავდნენ სხვა რჯულის წარმომადგენელთაგან, რომელნიც ქრისტიანობას ებრძოდნენ, ჰიმნოგრაფის სიტყვით, „ეპუნებოდნენ“.

ქრისტიანობის წინააღმდეგ ბრძოლა განსაკუთრებით გამწვავდა III-IV საუკუნეებში, რა დროიდანაც იგი უკვე სახელმწიფოებრივ რელიგიად ჩამოყალიბდა და გამოცხადდა ჯერ აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში, რომელმაც ბიზანტიის სახელწოდება მიიღო, შემდეგ კი მცირე აზიასა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებულ სახელმწიფოებში. ეს ის პერიოდია, როდესაც მიმდინარეობდა ქრისტიანობის ბრძოლა სხვადასხვა ერესის წინააღმდეგ, კერძოდ, არიანობისა და ნესტორიანობის წინააღმდეგ. წერილობითი წყაროები კონკრეტულად უთითებენ VI საუკუნეს მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის კვლავ გამოჩენისა და ედესიდან წაბრძანების შესახებ, ვინაიდან ედესაში ამ

ხანებში ცხარე ბრძოლები მიმდინარეობდა. სწორედ ამ რელიგიური ბრძოლის ანარეკლი გამოსჭვივის არსენ ბულმაისიმისძის თხზულებებში, რომლებიც მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემას მიეძღვნა. ედესა//ურჰა//ანტიოქია ამ რელიგიური ბრძოლების ერთ-ერთი ცენტრალური მხარე იყო. ედესაში კი ინახებოდა ქრისტეს მოციქულის თადეოზის მიერ ჩამოტანილი მანდილზე აღბეჭდილი ხატება ღვთისა, აგრეთვე, ჰიეროპოლისში – „კეცზე“ გადატვიფრული ხატება ღვთისა. საჭირო და აუცილებელი იყო მათი განთავისუფლება ღვთისმბრძოლთაგან. ამიტომ მოვიდა შუამდინარეთიდან მამა ანტონი „დიდი მთიების პავლეს“ ძიებად, იგი ედესაში მოვიდა, სადაც მანდილზე ამოტვიფრული ხატება ღვთისა, მანდილიონი, და მანდილიდან გადაღებული „კეცზე“, ანუ თიხაზე, დატვიფრული ხატი, კერამიონი ინახებოდა და რომელთაც განსაცდელი ელოდა მწვალებელთაგან. მან გამოსტაცა ნესტორიანელებს, ღვთისმბრძოლებს ხელთუქმნელი ხატი და „კეცზე“ გამოსახული ხატება საქართველოში მოიტანა. მანდილზე გამოხატული პირი ღვთისა კი კონსტანტინოპოლში დამკვიდრდა⁶. არსენი არ ასახელებს, თუ როდის წარიყვანეს ხატი კონსტანტინოპოლში. ასურელ მამათა „ცხოვრების“ მიხედვით, ანტონი საქართველოში VI საუკუნეში მოვიდა. არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში დაცული ცნობების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის პირველსახეს, პროტოტიპს, „კეცზე“ დატვიფრულ ხატებას, კერამიონს, ჰიეროპოლიდან საქართველოში VI საუკუნეში მოუღწევია. ამავე ვერსიას ასახავს საბა სვინგელოზის საგალობელიც. უფლის ხელთუქმნელი ხატის მარტყოფში არსებობის ფაქტს მიუთითებს XVIII საუკუნის „ღმრთაების გუჯარი“, რომელიც ხატს უხილავს უწოდებს (დოლიძე, 1965: 367-369, 390)⁷.

⁶ ქრისტიანული აღმოსავლეთის „დედაქალაქში“, კონსტანტინოპოლში, არსენ ბულმაისიმისძის სიტყვით, „ქალაქთა მზეში“, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის მანდილზე დატვიფრული სახების დამკვიდრებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა იმის გამო, რომ კონსტანტინოპოლი, რომელიც IV ს-ის პირველ ნახევარში დაარსდა, მოციქულებრივი მემკვიდრეობისა არ იყო, იგი ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის მფარველობის ქვეშ მყოფი ქალაქი იყო.

⁷ ხატის გადამალვის შესახებ მიუთითებენ პლატონ იოსელიანი (იოსელიანი, 1847: 11) და კათოლიკოსი კირიონი (ეპისკოპოსი კირიონი,

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შესახებ მონათხრობი „მაცხოვრისა და ავგაროზის მიმოწერის“ სახით დაერთვის შავი მთის კალიპოსის ღვთისმშობლის ღაერაში 1054 წელს გიორგის და იოანეს მიერ გადაწერილ ალავერდის ოთხთავს და მასშივეა მაცხოვრის ტილოზე აღბეჭდილი, ანუ მანდილიონის გამოსახულება დაცული (ავგაროზის ეპისტოლე, 2007: 99, 104).

2. ზემოთ დამოწმებული თხზულებების, „წმ. ანტონ მარტმყოფელის ცხოვრების“ ორივე სვინაქსარული რედაქციის, მიხედვით, წმ. ანტონ მარტმყოფელმა საქართველოში ჩამოაბრძანა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის კეცზე/თიხაზე აღბეჭდილი სახება. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ისტორია ასახულია ედესის მეფის, ავგაროზის, შესახებ დაწერილ ზემოხსენებულ აპოკრიფულ თხზულებაში, რომელიც ემყარება მაცხოვრისა და ავგაროზის მიმოწერას. იგი მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ისტორიის „წმ. ანტონ მარტმყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქციებისაგან განსხვავებულ ვერსიას მოგვითხრობს. ავადმყოფმა ავგაროზმა იესო ქრისტეს სთხოვა მისულიყო მასთან განსაკურნებლად, რითაც მეფე შეეცადა მაცხოვრისათვის მისთვის დაკისრებული საკუთარი თავის მსხვერპლშეწირვის არიდებას. მაცხოვარმა უარი განაცხადა, რადგან ღვთის წინასწარმეტყველება უნდა ასრულებულიყო და მას ტილოზე სასწაულებრივად აღბეჭდილი თავისი გამოსახულება გაუგზავნა მოციქულ თადეოზის ხელით. „წმ. ანტონ მარტმყოფელის ცხოვრების“ ორივე სვინაქსარული რედაქციის მიხედვით, ავგაროზმა ფიცარზე გადაჭიმული ტილოზე გამოსახული ხატი ღვთისა ქალაქის ჭიშკართან დააბრძანა, რათა ქალაქში შესულ ყოველ ადამიანს მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისათვის თაყვანი ეცა. განსხვავება სწორედ აქ იჩენს თავს. ავგაროზის ურწმუნო შვილიშვილმა ქრისტიანობა და ჭეშმარიტი ღმერთი უარყო, მას ხატის განადგურება უნდოდა, მაგრამ ედესის მთავარეპისკოპოსმა ქალაქის კარიბჭესთან თაღში დაბრძანებული ხატის წინ ანთებული კანდელი დადგა, მოპირდაპირე მხრიდან კი კეციით/თიხით დახშო ისე, რომ ხატი არ ჩანდა, შესაბამისად, ამ დროიდან, ე. ი. I საუკუნის მეორე ნახევრიდან, მოყოლებული, არავინ იცოდა, სად ინახებოდა ხატი. საისტორიო წყაროების, კერძოდ, ევაგრე

1899: 9). დასახელებული შრომებიდან არ ჩანს, თუ რა წყაროებს ემყარება მათი თვალსაზრისი.

პონტოელის, ევსევი კესარიელის, პროკოპი კესარიელის, ევაგრე სქოლასტიკოსის, იოანე დამასკელის, გიორგი სინკელის, თეოდორე სტუდიელის, მოსე ხორენელის, კონსტანტინე პორფიროგენეტის და სხვათა თხზულებების მიხედვით, VI საუკუნის შუა წლებში, 544 წელს, სპარსთა მეფემ ხოსრომ ქალაქ ედესას ალყა შემოარტყა, რის შედეგადაც ხატს საშიშროება ემუქრებოდა. სწორედ ამ დროს ეპისკოპოს ევლავიოსს ყოველადწმინდა ღვთისმშობელი გამოეცხადა, გააფრთხილა, რომ კარიბჭის თავზე მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი ინახებოდა, რომელიც ქალაქს გადაარჩენდა. ეპისკოპოსი ლოცვითა და ლიტანიით მივიდა ხატის ადგილას, გახსნა დაფარული თაღი და ნახა, რომ კანდელი ენთო, ხოლო მანდილიონიდან მაცხოვრის ხატება მის წინ აღმართულ კერამიონზე იყო გადასული. კანდელის ზეთი მოაღყეებს გადაასხეს და სპარსთა ლაშქარიც დამარცხდა. კეცზე დატვიფრული მაცხოვრის ხატი ნესტორიანთა ეკლესიაში დააბრძანეს. მაგრამ ერეტიკოსთა, ნესტორიანთა, ხელთ ჩაყარდნის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის კეცზე დატვიფრული გამოსახულება წმ. ანტონ მარტმყოფელმა მათგან დაიხსნა და თავისი მოძღვრის, წმ. იოანე ზედაზნელის, კვალზე დამდგარმა საქართველოს მოაშურა. „წმ. ანტონ მარტმყოფელის ცხოვრების“ სვინაქსარული რედაქციების ცნობა წმ. ანტონის წმ. იოანე ზედაზნელის მოწაფედ მიხნევის შესახებ ეჭვქვეშ დააყენეს ი. ჯავახიშვილმა და კ. კეკელიძემ. წმ. ანტონმა მაცხოვრის ხატი აკრიანის მთებში მიაბრძანა და თავადაც იქ დაემკვიდრა, სადაც იგი ირმის რძით იკვებებოდა. წმ. ანტონ მარტმყოფელი სვეტზე 18 წლის განმავლობაში მოღვაწეობდა, იგი სიცოცხლის ბოლომდე იქ დარჩა, გარდაცვალების შემდეგ მისი ნეშტი მარტყოფის მონასტერში დააბრძანეს და დაკრძალეს. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი მარტყოფში ინახებოდა საუკუნეთა მანძილზე, მაგრამ, პლატონ იოსელიანისა და კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონის ცნობით, XIV საუკუნის ბოლოს, თემურ-ლენგის ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს მარტყოფის ღვთაების მონასტრის წინამძღვარმა გიორგიმ მტრის ხელყოფისაგან დაცვის მიზნით იგი მონასტრის ტერიტორიაზე დამალა; სამწუხაროდ, მტერმა მონასტერი ააოხრა, ბერმონაზვნები ამოხოცა, მტრის მახვილს ვერც წინამძღვარი გიორგი გადაურჩა და ხატის ადგილი დაფარული დარჩა. ხატი სასწაულთმოქმედად არის მიხნული;

მისი სასწაულებიდან უამთაადმწერლის მიერ გადმოცემული დავით ულუს ეპიზოდის გახსენებაც კი საკმარისია.

მანდილიონის ამჟამინდელი ადგილსამყოფელი ცნობილი არაა; როგორც ზემოთ აღინიშნა, იგი 944 წლის 15 აგვისტოს გადააბრძანეს კონსტანტინოპოლში და ვლადკერნის ტაძარში დააბრძანეს, საიდანაც იგი თვით კონსტანტინე პორფიროგენეტისა და პატრიარქ თეოფილაქტეს მიერ წმ. სოფიის ტაძარში, ბოლოს კი სასახლის ფაროსის ღვთისმშობლის ტაძარში გადაასვენეს. მისი დღესასწაულიც დაწესდა, რაც კონსტანტინე პორფიროგენეტმა აღწერა (კონსტანტინე პორფიროგენეტი, გვ. 422-453). ხატმა მძიმე გზა გამოიარა, რადგან XIII საუკუნის დასაწყისიდან მისი კვალი დაიკარგა. საინტერნეტო საიტებზე გავრცელებული ცნობების მიხედვით, ხატი მანდილიონიდან ფიცარზე გადავიდა და იგი საქართველოში ჩამოაბრძანეს, 1453 წლამდე კლარჯეთში, ანჩის ეკლესიაში, ინახებოდა, 1664 წლიდან მას ადგილი მიუჩინეს თბილისის ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძარში, რომელსაც, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ანჩის საკათედრო ეკლესიაში დაბრძანების კვალობაზე, სახელად „ანჩისხატი“ ეწოდა. ხატი ანჩისხატის ეკლესიაში ბრძანდებოდა 1938 წლამდე, როდესაც ხატის უსაფრთხოების მიზნით, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის კალისტრატეს (ცინცაძე) თხოვნით იგი საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში გადააბრძანეს, სადაც დაცულია ამჟამადაც. ხატთან დაკავშირებით შემდეგი კითხვა ჩნდება: არის თუ არა ანჩისხატი, რომელიც XII საუკუნეში ბექა ოპიზრის მიერ მოიჭედა ძვირფასი კარედით, ის ხელთუქმნელი ხატი მაცხოვრისა, „პირი ღვთისა“, რომელმაც საუკუნეები და სხვადასხვა ქვეყნები გამოიარა? მეცნიერთა ნაწილი ფიქრობს, რომ ესაა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ტიპის კვალობაზე IV-V საუკუნეებში შექმნილი ხატი (შ. ამირანაშვილი), ნაწილის ვარაუდით (პ. კარბელაშვილი), ეს მანდილიონიდან ფიცარზე გადასული მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატია. შ. ამირანაშვილმა შეისწავლა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატების ისტორია, მათი გავრცელების დრო და არეალი, რის შემდეგაც მივიდა ზემოხსენებულ დასკვნამდე. რაც შეეხება პ. კარბელაშვილის მოსაზრებას ანჩის ხატის მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატად მიჩნევის შესახებ (კარბელაშვილი, 2013: 87), იგი ეწინააღმდეგება კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაში დაცულ ცნობას ხატის 944 წელს კონსტანტინო-

პოლში გადაბრძანების თაობაზე. მან დაიმოწმა ანჩის ხატზე XVIII საუკუნეში გაკეთებული წარწერა, რომლის მიხედვით, ბიზანტიის იმპერატორის, ლეონ ისაერიელის, დროს დაწყებული ხატების თაყვანისცემის აკრძალვის გამო, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი ბიზანტიის იმპერიაში მიმდინარე ხატმებრძოლობას გაარიდეს და საქართველოში, კერძოდ, ანჩის საყდარში გადაიტანეს და იქ ინახებოდა (კარბელაშვილი, 2013: 88). ეს მოსაზრება არაა სწორი, რადგან მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, მანდილიონი, როგორც უკვე აღინიშნა, 944 წლის 15 აგვისტოს ედესიდან კონსტანტინოპოლში გადააბრძანეს, ხოლო ხატმებრძოლობა ბიზანტიაში VIII-IX საუკუნეებში, საუკუნუნახევარზე მეტხანს გაგრძელდა.

ამრიგად, წმ. „ანტონ მარტყოფელის ცხოვრების“ ვრცელი და მოკლე სვინაქსარული რედაქციები საისტორიო და ლიტერატურული თხზულებათა, რომელშიც წმ. ანტონ მარტყოფელის ასურელ მამათა „წამება-ცხოვრებებით“ უცნობ ეპიზოდებს გვაცნობს. თხზულებისათვის გამოყენებულია ქართული და უცხოური წყაროები, რომელთა ცოდნა და ანარეკლი სვინაქსარულ რედაქციებში შეინიშნება.

ლიტერატურა:

აბუსერისძე, 1998 – აბუსერისძე ტბელი, თხზულებანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთეს ნ. გოგუაძემ, მ. ქავთარიამ და რ. ჩაგუნავამ, ბათუმი, 1998.

აღექსიძე, 2011 – აღექსიძე ზ. მანდილიონი და კერამიონი ძველ ქართულ მწერლობაში//ქრისტიანული კავკასია, თბ., 2011.

ამირანაშვილი, 1956 – ამირანაშვილი შ., ბექა ოპიზარი, თბ., 1956.

ასურელ მამათა... 1928 – ასურელ მამათა ცხოვრებათა არქეტიპები, გამოსცა ს. კაკაბაძემ, საისტორიო კრებულის I წიგნის დამატება, ტფილისი, 1928.

გოილაძე, 2002 – გოილაძე ვ., ასურელ მამათა სამშობლო და საქართველო, თბ., 2002.

ოსელიანი, 1847 – Иоселиани П., Описание Марткопского монастыря, Тифлис, 1847.

კათოლიკოსი კირიონი, 1899 – Епископ Кирион, Жизнь и подвиги преподобного Антония Столпика, чудотворца марткопского, Тифлис, 1899.

კაკაბაძე, 1921 – ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, ტფ., 1921.

კარბელაშვილი, 2013 – ანჩისხატის ტაძარი ქ. თბილისში, წიგნი შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ვაჟა ოთარაშვილმა, თბ., 2013.

კეკელიძე, 1960 – კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960, გვ. 327-328; 533;

კეკელიძე, 1956 – კეკელიძე კ., საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ, ეტიუდები ძვ. ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 1956.

კონსტანტინე პორფიროგენეტი – Migne J. B. Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. CXIII.

მელიქსეთ-ბეგი, 1959 – მელიქსეთ-ბეგი ლ., დავით უძლეველი და დავით გარესჯელი, კრებ.: კ. კეკელიძის დაბადების 80 წლის თავზე, თბილისი, 1959;

მერკვილაძე, 2006 – მერკვილაძე დ., ასურელი მამები, VI ს-ის სირიელი მოღვაწენი საქართველოში, I, თბილისი, 2006.

მეტრეველი, 2010 – მეტრეველი ს., ასურელ მამათა წამება-ცხოვრებათა რედაქციები, თბ., 2010.

ჟორდანიას, 1897 – ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, ქრონოლოგიურად დალაგებული და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, ტფ., 1897.

საბინინი, 1882 – საქართველოს სამოთხე, გამოცემული გობრონ პავლეს ძე საბინინის მიერ, პეტერბურდი, 1882.

სულავა, 2003 – სულავა ნ., XII-XIII საუკუნეების ქართული ჰიმნოგრაფია, თბ., 2003.

სულავა, 2013 – სულავა ნ., მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის თემა ქართულ ჰიმნოგრაფიასა და საისტორიო მწერლობაში, თსუ, საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი, შრომები, VII, თბ., 2013.

ფერაძე, 2006 – ფერაძე გ., ბერმონაზვნობის დასაწეისი საქართველოში, თბილისი, 2006.

დოლიძე, 1965 – ქართული სამართლის ძეგლები, II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ისიდორე დოლიძემ. თბ., 1965.

ეუბანიშვილი, 1946 – ეუბანიშვილი ს., ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, თბ., 1946.

ძეგლები, 1963/1964 – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, დასაბუჯდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ლ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963-1964.

ძეგლები, 1968 – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, IV, გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ენრიკო გაბიძაშვილმა, 1968.

ჯავახიშვილი, 1979 – ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, თხზ. I, 1979.

Nestan Sulava

“THE LIFE OF ST. ANTON MARTKOPELI” AS A HISTORICAL AND LITERARY COMPOSITION

Summary

One of the figures among 13 Assyrian Fathers in Georgian hymnography is St. Anton Martkopeli. Very little is kept in hymnography and historical sources. His name is mentioned in publications of St. Ioane Zedazneli and St. Shio Mghvimeli together with Assyrian Fathers who came with St. Ioane Zedazneli. This is the only written source which came to us since Vlc. Catholicos, Arsen Bulmaisimisdze gives information about Anton Martkopeli in his hymnographical compositions in 30s, XIIIc. The complete publication of which is kept in the collection of works A-85 by Abuseridze Tbeli. Two Svinaksaruli publications (vast and short) of “The Life of St. Anton Martkopeli” are kept in several manuscripts. Its sources are: “The Torture of St. Abibo Nekreseli”, “The Life of St. Davit Garejeli”, The will of St. Abuseridze Tbeli, Songs of Arsen Bulmaisimisdze. According to “The Life of St. Anton Martkopeli”s” both editions, St. Anton Martkopeli brought the image of Savior’s not man made icon expressed on the clay to Georgia.

There are different views in scientific literature about Assyrian Fathers’ and among them about St. Anton Martkopelis” confession. According to the traditional view they were Orthodox Christians having Diopizituri consciousness.

Vast and short Svinaksarian éditions of ‘The Life of St. Anton Martkopeli’ are historical and literary compositions, which tell us about unknown episodes of Assyrian Fathers. The knowledge of Georgian and foreign sources used in the composition is necessary to know.